

פרק ב - בתכלית הבריאה²⁵

א. התכלית בבריאה²⁶ היא להיטיב מטובו באופן השלם

הערות - ילמד ענוים דרכו

25 שאלת התכלית בבריאה מניחה שתי הנחות: א. לא יתכן שהעולם נברא וקיים ללא תכלית; ב. יש תכלית אחת לבריאה בכללותה. בראייה זו אנו מסתכלים על העולם כאורגניזם אחד. וכן כתב הרמח"ל בספר קנאת ה' צבאות, חלק שני: "דע כי כל הבריאה נחשבת כגוף אחד". וכן מבואר במו"נ א, עב.

מדוע התשובה לשאלת התכלית כה בסיסית, ששאלה זו פותחת את הספר? כי כשהיצרן יוצר כלי כלשהו, למשל רכב, התכלית מנתבת את בניית הכלי, את החלקים שיבנו אותו ואת היחסים ביניהם. גם הבורג הקטן והקפיץ הצדדי אינם נמצאים ברכב אלא בהתאם לתכלית הכללית. לכן הביורור הראשון צריך להיות קודם כל בשאלת התכלית. וכן כתב הרמח"ל בדרך עץ חיים, והוסיף להסביר מפני מה מותר לנו לחקור בזה: "הנה החקירה הראשונה אשר תחקור הלא היא על כוונתו יתברך שמו: על מה ולמה ברא את כל הבריאה הגדולה הזאת? ואל תאמר, ומה האדם שיבוא אחרי המלך לבקש את מחשבתו? והמקרא מעיד: 'מאוד עמקו מחשבותיך', וזה נראה כגאווה וכגודל לבב לאמר שיוכל למצוא כוונת המאציל יתברך שמו! אדרבה, על זה נאמר: 'סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם', והוא הסוד הכולל כל עניין המעשים אשר עשה ואשר הוא עושה, ושאריו נמשכים כל חוקות הבריאה כאשר שם לשמים ולארץ וכל תולדותיהם. כי הלא לכל המעשים הרבים והגדולים האלה יימצא סוף ותכלית אחד, וזה הוא הסוד המוזכר כאן בפסוק. והחוקים אשר הושמו על פי הכוונה הזאת, כללותם הוא הברית אשר הזכיר 'ובריתו להודיעם' - הוא הברית אשר שם לכל נברא לעמוד על מתכונתו ולא יסוד, והוא הנרמז במילת 'בראשית' - 'ברית אש', כמו שפירשוהו בתיקונים תיקון כא". הסיבה שזהו הסוד - מתבררת בדעת תבונות ס' ה-ז שדווקא ענייני ההשגחה והתכלית סתומים והם ה"סוד".

יש להעיר שכאן הרמח"ל הביא רק הסבר אחד לשאלת התכלית. אבל בדעת תבונות ס' לד והלאה הביא הסבר נוסף והוא גילוי יחודו (וכן כתב לקמן ד, ד, א; קל"ח פתחי חכמה אות א ועוד). אלא שאין זה סותר: התכלית היא להיטיב, אבל הדרך לקבלת הטוב היא רק על ידי גילוי היחוד כי הוא המאפשר בפועל את יצירת הרע ואת הבחירה ואת השכר - השגת ה' בהשגת יחודו (דעת תבונות ס' לח והלאה).

הסבר שלישי נמצא בכתבי האר"י - הקב"ה רצה לגלות את תארו. וזה גם דעת הרמב"ם במו"נ ג, יג שאין תכלית אחת לכל הנמצאים אלא כל נמצא נמצא לעצמו (או לנמצא אחר ממנו והוא תכלית לעצמו). וגם הסבר זה אינו סותר את קודמיו, כי הוא עוסק בעצם הוויית הנבראים מהאלוהות ומצד זה כל נברא תכליתו לעצמו: "כל פעל ה' למענהו" - לגילוי תואר מתארי ה' שמתגלה בעצם הווייתו. וכדברי הרמב"ם במו"נ ג, יג. לעומת זאת, הרמח"ל עוסק בפעילות האלוהית בבריאה. אלו הן שתי בחינות: לב ומוח.

הרמח"ל בסוף ספר פתחי חכמה ודעת הביא את כל שלושת ההסברים והתאים אותם לשלוש ידיעות בחכמת האמת.

26 לשאלת התכלית יש שתי בחינות: התכלית מצד היוצר והתכלית של התוצר, ולא תמיד הן זהות. למשל: תכלית היצרן של מכוונת הכביסה הינה להרוויח כסף, ואילו תכלית המכוונה לכבס בגדים. באשר לבריאה אנו שואלים מהי התכלית רק מצד הבריאה - מהו הציר המרכזי שסביבו מסתובבת כל הבריאה, ואין כוונתנו לשאול מה התכלית שרצה הבורא להשיג בעת שברא את הבריאה. הרי כבר ביארנו בפרק א שהבורא אינו תלוי בנבראים והוא שלם מצד עצמו ואינו צריך לנו כלל. על כן "דרך הטוב להיטיב" היא תשובה שזה הציר המרכזי שרצה הרצון האלוהי שיתגלה בבריאה,

מסלול 1: יום ה, ד אייר מסלול 3: יום ב, ה אייר
מסלול 2: יום א, ו אייר מסלול 4: יום ג, ד אייר

הנה התכלית בבריאה היה להיטיב²⁷ מטובו יתברך לזולתו²⁸.

והנה תראה, כי הוא לבדו יתברך שמו השלמות האמיתי המשולל מכל החסרונות (כנ"ל בפרק א), ואין שלמות אחר כמוהו כלל. ונמצא שכל שלמות שידומה חוץ משלמותו יתברך שמו, הנה איננו שלמות אמיתי, אלא יקרא "שלמות" בערך אל (=ביחס ל) עניין חסר ממנו, אך השלמות בהחלט - אינו אלא שלמותו יתברך שמו. ועל כן בהיות חפצו יתברך להטיב לזולתו, לא יספיק לו בהיותו מטיב קצת טוב, אלא בהיותו מטיב תכלית הטוב שאפשר לברואים שיקבלו²⁹.

ובהיותו הוא לבדו יתברך הטוב האמיתי, לא יסתפק חפצו הטוב אלא בהיותו מהנה לזולתו בטוב שהוא עצמו שהוא בו יתברך מצד עצמו, שהוא הטוב השלם והאמיתי.

השגת הטוב רק על ידי הדבקות בו

והנה מצד אחר, הטוב הזה אי אפשר שימצא אלא בו.

על כן גזרה חכמתו שמציאות ההטבה האמיתית הזאת יהיה במה שינתן מקום³⁰ לברואים לשיתדבקו בו יתברך שמו, באותו השיעור שאפשר להם שיתדבקו. ואז נמצא שמה (ש)מצד עצמם אי אפשר שיתוארו בשלמות כשלמותו יתברך שמו, הנה מצד התדבקם בו יגיע להם באותו השיעור שאפשר לתאר בשלמות ההוא יתברך שמו,

הערות - ילמד ענויים דרכו

- אך אין כוונתנו להגדיר את האל כמיטיב ולומר שהוא היה זקוק לבריאה כדי לגלות את טובו. שאלת תכלית הבריאה מתחילה רק לאחר שכבר רצה הרצון העליון לברוא: מה רצה לברוא.
- 27 כיוון שכבר התבאר בפרק א שהקב"ה שלם, על כן ברור שאין תכלית הבריאה לצורך עצמו להשלים לו חסרון, אלא לצורך הנבראים. ועיין באור השם לר' חסדאי קרשקש, שביאר שהמידה המרכזית מכל מידותיו יתברך שמו היא ההטבה. וכן כתב הרמח"ל בדעת תבונות סי' יח: "כי האל ית"ש הוא תכלית הטוב ודאי. ואמנם, מחוק הטוב הוא להיטיב, וזה הוא מה שרצה הוא ית"ש - לברוא נבראים כדי שיוכל להיטיב להם, כי אם אין מקבל הטוב אין הטבה". ועיין גם במו"נ ג,נג.
- 28 בניגוד ל"רחמים", שזה רגש המתעורר בעקבות מפגש עם חוסר שיש לאחרים, "חסד" הוא רגש עצמי הנמצא באדם שיש לו רצון עצמי להיטיב גם כשאינו למי להיטיב. על כן מידת גמילות חסדים היא מידה שישודרה באלוהות עוד לפני הבריאה, ברצון להיטיב וליצור מי שיקבל את הטוב, וזאת בניגוד למידת הרחמים הקיימת רק לאחר הבריאה.
- 29 כן הוא לקמן גם באות ב: "באותו השיעור שאפשר להם שיתדבקו... בערך שאפשר להם ליהנות בה". וכן כתב ריה"ל בכוזרי ה', שאין כילות (=קמצנות) בעניין האלוהי, אלא הוא משפיע את תכלית הטוב שיכול הנמצא במדרגתו לקבל.
- 30 נתינת מקום למעשה היא צמצום השפעת הטוב האלוהי בפועל. כי רק על ידי צמצום האלוהות ניתן מקום לנבראים להידמות לו ועל ידי זה לדבוק בו. השפעת חסד מוחלטת מוחקת לחלוטין את המושפע עד כדי אובדן זהות. הנתינה העליונה ביותר היא דווקא בצמצום עצמן ונתינת מקום למקבל להתבטא, וממילא גם להידמות לך. על כן ה' הינו "גומל חסדים - טובים", כי יש הגומל חסדים אך הם אינם טובים באמת למקבל. (ושיא הנתינה הוא באפשרות לאפשר לשני לתת לך. וגם נתינת מקום זו נתן הבורא לנבראים, ואכמ"ל.)

מצד היותם מתדבקים בו, וימצאו נהנים בטובה האמיתית ההיא, בערך שאפשר להם ליהנות בה.

ונמצא, היות כוונתו יתברך שמו בכריאה שברא - לברוא מי שיהיה נהנה בטובו יתברך, באותו הדרך שאפשר שיהנה בו.

ב. עניין השלמות והחסרונות וקניית השלמות מתוך עמל אישי
ואולם גזרה חכמתו שלהיות הטוב - שלם, (לכן) ראוי שיהיה הנהנה בו - בעל הטוב ההוא. פירוש - מי שיקנה הטוב בעצמו (=טוב עצמי)³¹, ולא מי שיתלווה לו הטוב בדרך מקרה (=חיצוני לו).

הערות - ילמד ענוים דרכו

31 יזכה לטוב על ידי עצמו ולא כמתנה וצדקה ושהטוב יהיה בו עצמו ולא על ידי גורם חיצוני. העני מקבל צדקה שלא עמל עליה כלל. הפועל מקבל שכר על עמלו, ועדיין השכר אינו עצמי אלא חיצוני לו. אבל מי שעמל לשנות את מידותיו - מה שקנה הוא קניין פנימי, עצמי. ובמלאך יש מציאות רוחנית עצמית אך שלא עמל עליה. נמצא שחופש הבחירה יחד עם יכולת האדם לשנות ולשדרג את עצמו על ידי בחירותיו, מאפשרים לו לקנות טוב עצמי על ידי עצמו.

אך מדוע קבלת הטוב ללא עמל אינה טוב שלם? מסביר הרמח"ל בדעת תבונות סי' יח: "כדי שתהיה ההטבה הטבה שלמה, ידע בחכמתו הנשגבה שראוי שיהיו המקבלים אותה מקבלים אותה ביגיע כפם, כי אז יהיו הם בעלי הטוב ההוא, ולא ישאר להם בושת פנים בקבלם הטוב, כמי שמקבל צדקה מאחר. ועל זה אמרו (ירושלמי ערלה א, ג): 'מאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאסתכולי באפיה'". והוסיף בסי' קנח: "כל הנבראים תלויים בבוראם, ואין להם עניין זולת מה שמושפע בהם ממנו, על כן אינם אדונים בפעולותיהם ומעשיהם, אלא כל מעשיהם בהכרח מצד מה שהם מושפעים ממנו ית'. רק האדם יש לו סגולה זאת פרטית, שיש בידו הבחירה, ויש לו כוח לפעול ברצונו בלא הכרח... ותראי כמה כבוד גדול חלק הבורא ב"ה אל הצדיקים שחשבים לשותפים אליו... והנה, כביכול, כנסת ישראל לכה גס בקב"ה כאשה לבעלה; וזה מצד היות לה חלק בתיקון העולם עצמו, כמו שביארנו, אשר על כן יש לה פתחון פה לפניו ויכולה להרים ראש, אשר לא כ"מאן דאכיל דלאו דיליה דבהית לאסתכולי באפיה", אלא נהנים מזיו השכינה מתוך שמחה והרמת ראש. מה שאין כן לנשמות טרם בואן בגוף בעולם הזה, כי לא יהיו אלא כעבד דשקיל ואזיל אחרי אדוניו. והנה הם חלק אלוה ממעל ודאי, ודבוקות בו ית', אך בבושת מקבל הצדקה, כמו שביארנו. ומשל נאה המשיל לעניין זה הרשב"י זלה"ה, בעניין ההתפלל (=התפילה) אליו ית'. אמר, שיש מי שהוא כעבד שאינו כל כך חביב לפני המלך, שמאחרי המלך ישא את קולו להתחנן לפניו על דבר מה, והמלך יגזור אומר ויתנו שאלתו, אך לא יסב המלך את פניו אליו ולא יביט בו. ויש עבד שהוא חביב על המלך, ויקבלהו המלך בסבר פנים יפות, ויחזיר פניו אליו, וידבר עמו כל הצורך... וכל זה עניין טבעי הוא, ששני רעים הפונים באהבה זה אל זה מחזירים פניהם זה לזה, וזה מראה הקירוב ביניהם; ושנים שהם מתרחקים - זה הופך פניו לכאן וזה הופך פניו לכאן; כי הפנים מראים תמיד הפנייה, והחזרת העורף יראה הריחוק. וכל הדרכים ייוחסו אל ההתדבקות של התחוננים באדון ב"ה, שבהיותם מתקנים במעלה הראויה להם, הנה יהיו מתדבקים עם האדון ב"ה בהתדבקות גדול וחיבור של אהבה ממש, כביכול, כשני רעים המחזירים פניהם זה לעומת זה. אך בלא מעלתם זאת, וטרם היותם מוכנים, הנה יהיו נשואים ונסבלים ממנו ודאי, וכמו שביארנו, שעל כל פנים, הנשמות חלק אלוה ממעל הן, ומתאחות בו תמיד מצד היותו שורשן ומקורן, אך לא בלב גס והרמת ראש, אלא כשנים ההופכים פניהם זה לכאן וזה לכאן, שמראה זה על הריחוק, שכל אחד פונה לעצמו לבד ולא לחברו, והם נשואים ממנו רק

מסלול 1: יום ה, ד אייר
מסלול 2: יום א, ו אייר
מסלול 3: יום ב, ה אייר
מסלול 4: יום ג, ד אייר

ותראה שזה נקרא קצת התדמות³², בשיעור שאפשר, אל שלמותו יתברך. כי הנה הוא יתברך שמו שלם בעצמו, ולא במקרה, אלא מצד אמיתת עניינו - מוכרח בו השלמות ומשוללים ממנו החסרונות בהכרח. ואולם זה אי אפשר שימצא בזולתו (=בנבראים), שיהיה אמיתתו מכרחת לו השלמות ומעדרת ממנו החסרונות (כי הנבראים מעצם היותם נבראים הם בחסרון³³). אך להתדמות לזה במקצת, צריך שלפחות יהיה הוא הקונה השלמות, שאין אמיתת עניינו מכריח לו, ויהיה הוא מעדיר מעצמו החסרונות שהיו אפשריים בו³⁴.

ועל כן גזר וסידר שיבראו (בעולם, בנבראים) ענייני שלמות וענייני חסרון³⁵, ותברא בריה שיהיה בה האפשרות (=יכולת לבחור ולפעול) לשני העניינים בשווה³⁶, ויותנו לבריה הזאת אמצעים שעל ידם תקנה לעצמה את השלמויות ותעדיר ממנה את החסרונות³⁷,

הערות - ילמד ענוים דרכו

- כדבר שאינו כל כך חביב. וכן הם אין להם פנים לפנות ולהביט אליו, והוא אינו מחזיר פניו אליהם. אך כשנתקנו, אז יביטו זה לזה באהבה, כעניין שנאמר: 'הראיני את מראיך וגו' ומראיך נאוה...'. והטעם פשוט - הקב"ה רק נותן ואינו מקבל, ולכן כל הנבראים שרק מקבלים - מרוחקים ממנו, וזה עומק הבושה. ככל שאתה מקבל יותר כך אתה מרוחק יותר.
- מדוע צריך שהטוב יהיה עצמי? א. טוב שנעשה מתוך כפייה חיצונית אינו טוב כלל; ב. בזה הוא מתדמה לבורא שהטוב אצלו טוב עצמי; ג. כל קניין חיצוני הוא מקרי, ועל כן אינו מתמיד, אבל קניין עצמי הוא קניין נצחי.
- 32 הדבקות היא על ידי ההתדמות. כמאמר חז"ל בסנהדרין סד, א: 'ואתם הדבקים בה' אלוהיכם - כשתי תמרות הדבקות זו בזו', היינו שבדמיון זו לזו הן הופכות לאחת.
- 33 שהרי גם עצם מציאות הנברא היא מה' וגם הכוח לבחור וגם הכוח שבחירה זו תשנה אותו, וגם שאופי ההשתלמות הוא הטוב שמקורו באלוהות.
- 34 בפרק ג יבואר יותר, שלא רק שהאדם בעבודתו משלים את עצמו, אלא שהוא גם משלים את כל העולם שנברא בעבורו. ונמצא שהאדם מתדמה לאלוהים גם בהיותו "בעל הטוב" בעצמו, וגם בהיותו משפיע לזולתו. וכן כתב בדעת תבונות ס' יד: 'היסוד הראשון שעליו עומד כל הבניין הוא, שרצה הרצון העליון שיהיה האדם משלים את עצמו ואת כל הנברא בשבילו, וזה עצמו יהיה זכותו ושכרו'.
- 35 היוצא: כיוון שהיסוד והתכלית של הבריאה הם ההטבה, דווקא שלמותו של הבורא היא שגרמה לצמצום השלמות בשלב ראשון ובריאת החסרונות! כי מכוח שלמותו רצה להיטיב הטבה שלמה, ולא תהיה הטבה שלמה אלא בבריאת העולם תחילה חסר ושהוא ישלים את עצמו. וכן כתב בדעת תבונות ס' נב: 'מחוק שלמותו היה לעשות מעשיו שלמות בלא חסרונות; וכשב כל זה, ורצה לעשותם בחסרונות, וחסרי ההארה כמות שהם... ואולם אהנו מעשיו ודאי בכבישת רחמיו, כביכול, שזכרנו שלא יעשה כחוק שלמותו להיות הבריות שלמים מתחילתם, אלא תחילתם חסר, וסופם יהיה שלם, מטעם טובו הגדול, כמו שביארנו'.
- 36 כפי שיבואר בפרק ד, השוויון לעשות טוב או רע אינו קיים בכל רגע נתון בחיי האדם, אלא בתחילה הרע והחומריות חזקים בו ורק אחר כך מתחזקת הנשמה. אלא שעיקר השוויון הוא ביכולתו הוא בכל מצב להעצים את כוחות הרע שבו או את כוחות הטוב שבו, כך שבעתיד יהיה יותר טוב או יותר רע. ועל כן ה"אמצעים" - התורה והמצוות - כל פעילותם להעצים את כוחות הגוף או את כוחות הנשמה.
- 37 כדי לאפשר את התכלית שהאדם יקנה את הטוב בעצמו, צריך שלושה דברים: א. שבאדם עצמו יהיו חופש בחירה ואפשרות לעשות טוב או רע; ב. שיהיו בבריאה ענייני חסרון וענייני שלמות, כי אין

ואז יקרא שנתדמית במה שהיה אפשר לה לבוראה, ותהיה ראויה לידבק בו וליהנות בטובו³⁸.

שאלות מנחות:

- ✦ מדוע התשובה לשאלת תכלית הבריאה אינה מלמדת על צורך ותלות של הבורא בבריאה?
- ✦ מתוך כל מידות ה', מהי המידה היסודית ביותר שהכל מסתובב סביבה?
- ✦ מדוע מי שרוצה להיטיב - אין די שיתן?
- ✦ מדוע צריך שלאדם תהיה בחירה חופשית?
- ✦ מדוע יש רע בעולם?

מסלול 1 - הלימוד בשישי-שבת ברמב"ן על הפרשה

הערות - ילמד ענוים דרכו

משמעות לכך שלאדם יש יצר לרצוח אך אין מוות בעולם; ג. שינתנו לאדם האמצעים הנדרשים כדי שיוכל לעבוד על עצמו ולתקן את אישיותו.

כאן הבסיס לתפקיד החיובי של הרע בעולם - לאפשר את חופש הבחירה (עייין לקמן בפרק ה). נמצא שביסוד יש לרע תפקיד חיובי במציאות. ועייין דעת תבונות סי' קכה.

מכאן גם מובן שתכלית הרע אינה אלא לאבד לאחר שהאדם יתמודד מולו וינצחו. אין בו עניין שישאר לנצח, כפי שיבואר עוד בפרק הבא.

38 לכן העמל שיש לאדם בעולם הזה אינו שלילי, שהרי דווקא הוא המביא את האדם להתדבק בבוראו. חיפוש השלווה בעולם הזה אינו חיובי, והוא מלמד על ריחוק האדם מהמקור האלוהי. "צדיקים אין להם שלווה..." אדם צריך לשמוח שיש לו אתגרים והתמודדויות (אלא שאין לו להוסיף עליהם, כי רק קב"ה יודע אילו אתגרים ראויים להינתן לאדם באופן שייגיע לשלמותו).

מסלול 1: יום ה, ד אייר מסלול 3: יום ב, ה אייר
מסלול 2: יום א, ו אייר מסלול 4: יום ג, ד אייר